

Ірина Осовська
(Чернівці)

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНОГО КАРТУВАННЯ ДИСКУРСУ (на прикладі сучасного німецького парентального дискурсу)

Презентуються основні принципи когнітивного картування дискурсу – реконструкції його концептосистеми – на прикладі сучасного німецького парентального дискурсу як дискурсивної практики етнокультурної спільноти, виокремленої в масиві німецькомовної дискурсивної діяльності на основі родинної сфери функціонування. Основою пропонованої методики є синтез концептуального аналізу та лінгвокватитативних методів, що дозволяє сконструювати його когнітивну карту, яка схематично відтворює цілісну ментальну репрезентацію парентального типу сімейного дискурсу в статистично верифікованій концептуальній структурі та системі кореляцій між її елементами.

Ключові слова: когнітивна карта, когнітивне картування, дискурс, концептосистема.

Представлены основные принципы когнитивного картирования дискурса – реконструкции его концептосистемы – на примере современного немецкого парентального дискурса как дискурсивной практики этнокультурного сообщества, выделенной в массиве немецкоязычной дискурсивной деятельности на основании семейной сферы функционирования. Основой предложенной методики является синтез концептуального анализа и лингвокватитативных методов, позволяющий сконструировать его когнитивную карту, которая схематически воспроизводит целостную ментальную репрезентацию парентального типа семейного дискурса в статистически верифицированной концептуальной структуре и системе кореляций между её элементами.

Ключевые слова: когнитивная карта, когнитивное картирование, дискурс, концептосистема.

This paper presents a reconstruction technique of the conceptsystem of the modern German family discourse as a discursive practice of the ethnocultural community, singled out of the German discursive activity in the scope of the family functioning. The basic principle of the proposed

technique is a synthesis of conceptual analysis, corpus linguistics techniques and linguo-quantitative methods that allows to trace the integral mental representation of the family discourse in a statistically verifiable conceptual structure and a correlations system between its elements.

Key words: *cognitive map, cognitive mapping, discourse, conceptsystem.*

Лінгвістичні розвідки сьогодення концентруються на вивченні системної організації мислення особистості (С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, А. М. Приходько, Т. А. van Dijk, R. Jackendorff, G. Lakoff). Ментальне підрунтя діяльності реконструюється дослідниками у вигляді окремих концептів, що згорнено містять специфіковане знання, концептосфер та концептополів, об'єднаних спільністю логіко-смислового або предметного змісту, концептосистем як дискурсивно-релевантних формацій концептів, фреймів інтерпретації, когнітивних карт. Останні, по-різному розуміючись дослідниками (Н. К. Кравченко, О. О. Селіванова, R. Axelrod, E. C. Tolman), однак маючи основним призначенням представлення глобальної картини програм комунікантів, репрезентують ментальні каркаси дискурсивних практик лінгвокультурної спільноти та розкривають усталений спосіб осмислення певного сегмента діяльності її членів. Однією з таких дискурсивних практик спільноти є сімейний дискурс (СД).

Інтерес до сімейного спілкування (одним із видів якого є парентальний дискурс – ПД) активізувався у другій половині ХХ ст. переважно з лінгвокультурологічних позицій на російськомовному матеріалі (А. М. Байкулова, А. В. Занадворова, Я. Т. Ритнікова). Окремі аспекти СД вміщувалися у фокус досліджень структури і прагматики розмовно-побутової комунікації (І. М. Борисова, О. Б. Сиротиніна), діалогічного (С. Г. Агапова, О. Г. Хохловська), подружнього (О. В. Чернічкіна), авторитарного (П. Г. Крючкова), аргументативного (А. Д. Белова) дискурсів, тактико-стратегічних конфігурацій (О. С. Іссерс, І. Є. Фролова), їх вікової і гендерної диференціації (Т. Г. Бірюкова, О. М. Галапчук, О. В. Олянич, К. В. Піщікова), лексичних особливостей спілкування пари (E. Leisi, K. Loewit) та сім'ї (M. Böttger, S. Häwel, J. Kramer, H. Kratzmeier, M. Wulff), невербальних засобів комунікації (Й. А. Стернін, Л. В. Солощук). Когнітивно-дискурсивна парадигма створює

підгрунтя для визначення родинної комунікації одним із видів дискурсу та дослідження, насамперед, його комунікативно-прагматичних особливостей в англomовному соціумі (А. А. Бігарі, О. І. Гридасова, А. А. Семенюк). Можна констатувати, що, попри частково реалізований інтерес до комунікативно-прагматичних і лінгвокультурних особливостей СД загалом та німецького зокрема, залишаються відкритими питання, пов'язані з його когнітивним підгрунтям. Саме воно, репрезентуючи релевантний сегмент уявлень індивіда, детермінує семантико-когнітивну й комунікативно-прагматичну специфіку СД у межах певної лінгвокультури.

Відповідно, актуальність дослідження зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій у межах когнітивно-дискурсивної парадигми на об'єктивне встановлення особливостей комплементарності ментальних і вербальних ресурсів дискурсивних практик, що дає можливість описати їх ментальну зумовленість. Когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення сімейної дискурсивної практики дозволяє представити її інформаційний архів, виявити стрижні німецького національного менталітету, зіставити її когнітивну репрезентованість, мовну об'єктивацію та комунікативну реалізацію.

Узагальнюючи викладене, вважаємо, що ментальний ресурс – когнітивний простір СД, містячи репрезентаційне і динамічне знання, в основі своїй представлений специфічною концептосистемою. Пропонуємо здійснювати її моделювання застосуванням методики когнітивного картування, яка включає концептуальний аналіз у межах конструкційного методу, застосований для встановлення автохтонних концептів, логіко-семантичний аналіз, що дозволив визначити тип зв'язку в міжконцептних кореляціях, а також лінгвостатистичні методи (розрахунок критерію хі-квадрат (χ^2), коефіцієнта спряженості K і коефіцієнта рангової кореляції Пірсона r), які уможливають верифікацію елементів концептосистеми та кореляцій між ними (див. [6]). У результаті застосування методики конструюються когнітивні карти типів і видів СД: кооперативного матримоніального, конфронтативного матримоніального, кооперативного парентального та конфронтативного парентального, які відображають відповідну концептуальну номенклатуру і систему зв'язків між її елементами.

Продемонструємо на прикладі кооперативного ПД реалізацію запропонованої методики.

Оскільки об'єктивуються концепти на рівні мови – „знакової моделі нашого розуміння творчих можливостей предметного світу” [1, с. 65] – в різних знакових формах, то процес вибору слова активує систему значень через концептуальну сітку відповідної культури. Вербальне втілення концептів підводить до необхідності виявлення їхніх актуалізаторів (відомих як об'єктиватори, експлікатори, номінанти, вербалізатори, концептуальні кваліфікатори) – вербальних одиниць, що забезпечують концептуальну основу ПД. Відповідно, виокремлення констант концептосистеми можливе через „інвентаризацію” текстів (матеріалом для дослідження слугували текстові фрагменти персонажного мовлення з сучасних німецькомовних прозових творів, транскрипти кінофільмів та усних інтеракцій), фіксацію об'єктиваторів концептів, групування їх у семантичні області (домени) та визначення матриці концептів як основних пучків смислу в межах ПД. Оскільки лише повторюваність тих чи інших вербалізаторів може свідчити про закономірність певних концептів та їх конфігурацій, логічним видається застосування елементів статистичного аналізу, що дає змогу через визначення статистичної значущості а) презентованості домену в текстах ПД та б) певних концептів у виокремлених доменах надати статус автохтонів ПД концептам з інших полів.

Використання квантитативного аналізу, а саме верифікація даних за критерієм χ^2 [5, с. 156], дає змогу через визначення наявності відповідностей між розподілами частот актуалізаторів концептів певного домену в текстах ПД та певних концептів у статистично значущих доменах виокремити із множини зафіксованих аллохтонів – концептуальних змінних, що презентують нетипові та малоймовірні кванти знань та є по суті складовими інших концептуальних просторів [7, с. 243], закономірні автохтони концептосистеми певного типу ПД. Останні є основними смисловими домінантами, категоріальними одиницями основи його концептосистеми.

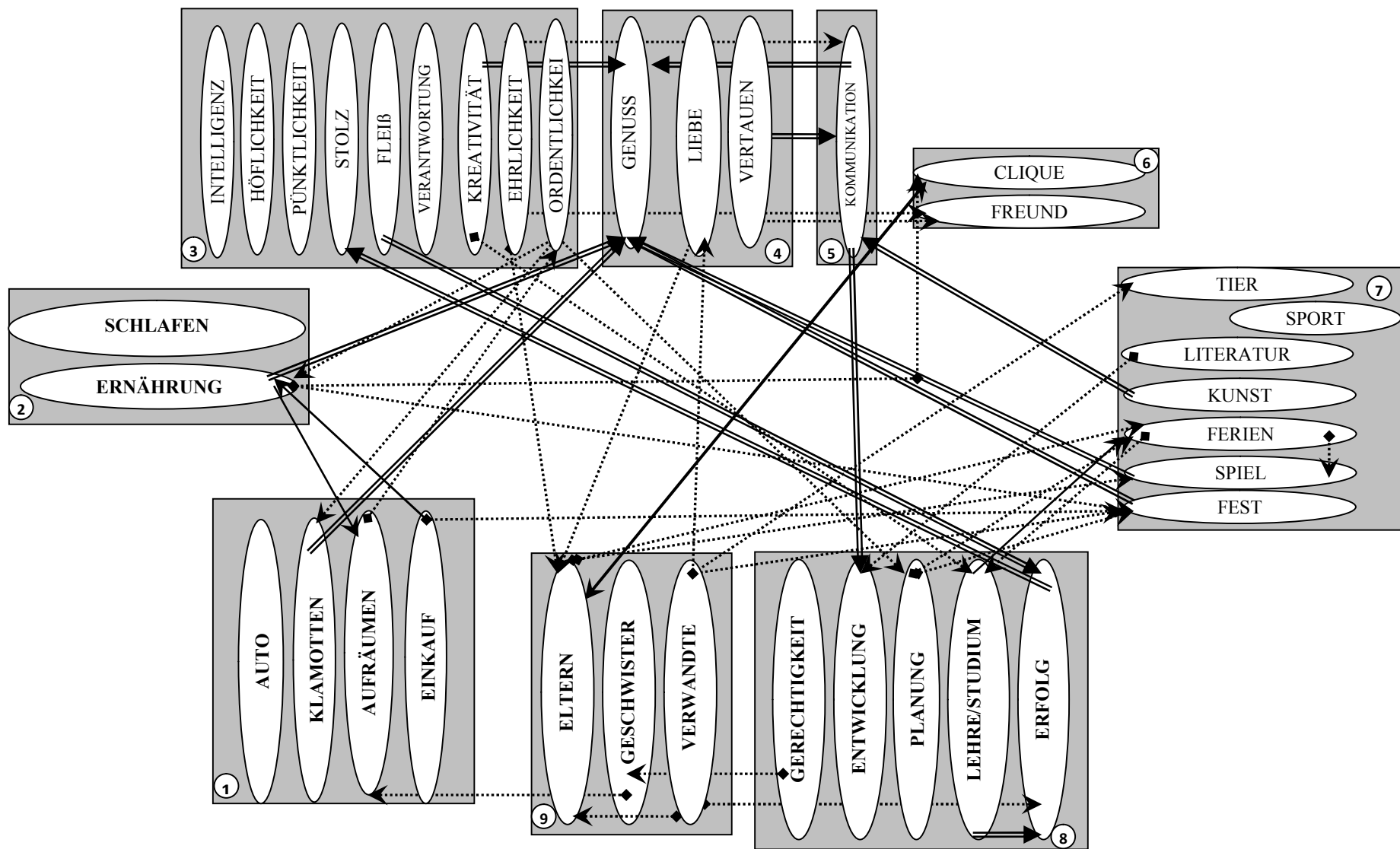
Так, для кооперативного ПД статистично значущими виявляються 9 доменів ("Фізіологія і фізіологічні потреби", "побутова і фінансово-господарська сфера", "вербальна діяльність", "риса характеру", "суспільні цінності і конвенції", "соціальна діяльність і співпраця", "відпочинок і дозвілля", "родинна належність", "почуття і емоції"), у межах яких виокремлюються 37 значущих концептів – автохтонів кооперативного ПД: Стереотипні пріоритети кооперативного ПД

закладені в автохтонах ERNÄHRUNG, SCHLAFEN, AUFRÄUMUNG, BETREUUNG, EINKAUF, AUTO, KOMMUNIKATION, PÜNKTLICHKEIT, ORDENTLICHKEIT, TOLERANZ, INTELLIGENZ, FLEIß, EHRLICHKEIT, KREATIVITÄT, HÖFLICHKEIT, STOLZ, VERANTWORTUNG, ENTWICKLUNG, ERFOLG, PLANUNG, LEHRE / STUDIUM, GERECHTIGKEIT, FREUND, CLIQUE, TIER, FEST, FERIEN, SPORT, SPIEL, KUNST, LITERATUR, ELTERN, GESCHWISTER, GROSSELTERN, VERTRAUEN, LIEBE, ZUFRIEDENHEIT.

Встановлення автохтонів не є остаточним етапом дослідження концептуальної структури кооперативного ПД, оскільки лише „аналіз сполучуваності концептів, ... дозволяє вибудувати ту картину світу, що характерна буденній свідомості” [8, с. 59]. Думки про мотивованість сполучуваності семантичними властивостями [2; 4 та ін.], когнітивність зв'язків між об'єктами дійсності та близькість розміщення у тексті пов'язаних за смыслом слів [3] нашоухують на припущення, що розгляд „сусідства” у тексті може відтворити фрагмент мовної картини світу, на фоні якої реалізується концептопростір ПД. Логічним за такого уявлення стає визначення пар автохтонів, між якими існує статистично підтверджений зв'язок. Виявити його можна за допомогою кореляційного аналізу (а саме простої лінійної кореляції Пірсона r – детальніше див. [5]), що фіксує характерну для лінгвістичних явищ кореляційну (статистичну) залежність.

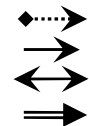
Статистично значущі пари автохтонів (напр. ORDENTLICHKEIT :: ERNÄHRUNG, ERNÄHRUNG :: CLIQUE – див. рис. 1) засвідчують певні залежності в ментальному просторі членів німецької родини, однак не пояснюють їх. Зафіксувавши наявність концептуальної кореляції в парі, вважаємо за доцільне звернутись до якісного, а саме логіко-семантичного, аналізу для їх пояснення, встановлення логічних відношень між конститuantами, комбінаторних властивостей концептуальних домінант.

Логіко-семантичний аналіз висловлень / діалогічних єдностей дозволяє стверджувати, що палітра інтреконцептивної кореляції обмежується чотирма основними типами відношень – включення, слідування, каузації та взаємовиключення, в основі яких лежать логічні закономірності, умовно позначені схемами „X або Y” (\leftrightarrow), „X включає / імплікує Y” (\rightarrow), „Y іде за X” (\rightarrow), „X спричинює Y” (\Rightarrow).

1 - домен „побутова і фінансово-господарська сфера”
 2 - домен „фізіологія і фізіологічні потреби”
 3 - домен „риси характеру”
 4 - домен „почуття і емоції”

5 - домен „вербальна діяльність”
 6 - домен „соціальна діяльність і співпраця”
 7 - домен „відпочинок і дозвілля”
 8 - домен „суспільні цінності і конвенції”
 9 - домен „родинна приналежність”

- міжконцептні кореляції включення / імплікації
 міжконцептні кореляції слідування
 міжконцептні кореляції взаємовиключення
 міжконцептні кореляції каузації

Рис. 1. Когнітивна карта кооперативного ПД

Так, відношення включення фіксуємо в парах AUFRÄUMEN --> ORDENTLICHKEIT (*Sobald wir mit Aufräumen fertig sind, sagt das höchste Juree, wer der ordentlichste dabei war*), EINKAUF --> FEST (*Für das richtige Fest brauchen wir unbedingt Teelichter und Kindersekt, die wir gleich besorgen werden*), EHRlichkeit --> KOMMUNIKATION (*Okey, wir sprechen darüber, aber nur wenn du ganz ehrlich bist*), ORDENTLICHKEIT --> PLANUNG (*Wenn man sich alles sorgfältig vorüberlegt, können sogar die undenkbaren Sachen realisiert werden*), VERANTWORTUNG --> TIER (*Du hast die Mia gezähmt, du bist für sie verantwortlich*), GERECHTIGKEIT --> GESCHWISTER (*Das ist doch ungerecht, die Gabi macht nicht mit! Ich bin schon groß und müsste länger als Gregor aufbleiben dürfen!*), VERTRAUEN --> FREUND (*Robert sagt, ich werde das nie vergessen, ich glaube ihm*) та ін. За принципом слідування в кооперативному ПД помітні такі статистично верифіковані міжконцептні кореляції: ERNÄHRUNG → AUFRÄUMEN (*Es war superlecker! Der letzte räumt auf*), EINKAUF → ERNÄHRUNG (*Erstmal einkaufen dann essen wir gemütlich was Schönes im Cafe*), LEHRE / STUDIUM → FERIE (*Wenn du dich jetzt in der Schule anstrengst, kriegst du die Tickets nach Valencia und nicht die Reise zur Oma; Die Ferien sind bald sowieso zu Ende und die Ausbildungsplage fängt wieder an*) та ін. Причинно-наслідковий зв'язок фіксуємо у парах ERNÄHRUNG => GENUSS (*Grossartig, ich mag deine Küchenzauberei*), SACHEN / KLAMOTTEN => GENUSS (*Ach danke Mami, das Pulli passt prima zu diesen Hosen*), KREATIVITÄT => GENUSS (*Ich mach jetzt was ganz besonderes und dir wird es gefallen*), SPIEL => GENUSS (*Jetzt spielen wir Jojo... Ich hab gewonnen, was kann besser sein!*), FERIE => GENUSS (*Wir werden die Zeit geniessen, du wirst es nicht bereuen*), FEST => GENUSS (*Der Heilige kommt spät, du siehst ihn nicht ... Das Fahrrad ist das beste, was er bringen konnte!*), KOMMUNIKATION => ENTWICKLUNG (*Ich bin sicher, unser Gespräch hilft dir den Ausweg finden*), KUNST => KOMMUNIKATION (*Die Ausstellung war echt klasse... Lass uns darüber nachmittags reden, wenn ich nicht mehr im Büro bin*), VERTRAUEN => KOMMUNIKATION (*Nur weil ich dir vertraue, bespreche ich es mit dir*), KOMMUNIKATION => GENUSS (*Ich mag unsere Abendgespräche*), FLEIS => ERFOLG (*Wenn du so fleißig weiter bist, kriegst du was von mir; Du warst fleißig, du hast es verdient*), ERFOLG => STOLZ (*Deine Leistungen machen mich so stolz darauf!*), STUDIUM / LEHRE =>

ERFOLG (*Ich werde dich nicht enttäuschen, ich werde zu den besten in der Klasse, du hörst noch von mir*). Відношення координації демонструють не лише концепти однакового статусу VATER ↔ MUTTER, SOHN ↔ TOCHTER, KINDER ↔ ELTERN, але й пара ELTERN ↔ CLIGUE (*Ich akzeptiere deine Meinung, aber kann die Jungs auch nicht ignorieren; Ich wollte zur Disko und muss jetzt diesen Anzug anziehen und das Festessen durchmachen*).

Результатом аналізу кооперативного ПД за викладеними принципами є когнітивна карта (див. рис. 1) – схематично зображений прототипний інформаційний архів, когнітивний каркас, здатний трансформуватися в дискурсивній ситуації. Когнітивна карта як мережа знань, що створює концептуальний каркас кооперативного ПД, презентує процес преферентного використання ментальних одиниць та є специфічним „ментально-інформаційним портретом”, що дає уявлення про структуру, принципи організації і взаємодію системних елементів. Цей навігаційний когнітивний механізм обробки, збереження і використання інформації про сімейне середовище, що ґрунтується на ментальних репрезентаціях ціннісних, етичних і естетичних пріоритетів групи, містить схожі і знайомі для реципієнта соціально інформаційні моделі – концепти як структуровані інформаційні архіви.

Когнітивна карта кооперативного ПД засвідчує релевантність особистої (фізіологічної), міжособистісної (почуттєво-емоційної і діяльнісної), а також позагрупової (суспільно-ціннісної, обслуговувальної, дозвіллевої) інформації для парентального спілкування в німецькій сім'ї. Стереотипними пріоритетами у спілкуванні з дітьми є акцентуація як суспільних цінностей і конвенцій (порядку, планування, розвитку, навчання), так і буденних фізіологічних потреб (харчування, сну). У зв'язку з цим особливого значення набувають побутові дії, що спільно здійснюються батьками й дітьми (прибирання, шопінг, догляд за автомобілями), спільне дозволення (канікули, свята, спорт, догляд за домашніми тваринами, мистецтво та література). У дітях виховуються охайність, старанність, відповідальність, ввічливість, пунктуальність, толерантність, щирість, розум, гідність і творчість. Почуттєвою основою парентального спілкування є довіра, любов та задоволення. Важливі для комунікантів у внутрішньогруповому контексті батьки, брати і сестри, родичі, у соціальному – друзі й компанія.

Представлені в когнітивній карті кореляції дозволяють простежувати основні пресупозиційні уявлення учасників німецького кооперативного ПД. Оскільки дітям у німецькомовному соціумі надається статус рівноправних членів суспільства, то сім'ю інтегрують суспільно очікувані та усвідомлювані нею зусилля для їх соціалізації як індивідуумів, свідомих громадян, здатних не лише сліду сповідувати наявні цінності і конвенції, але й брати участь у створенні та нести відповідальність за формування нових, суспільно й особистісно значущих норм. Батьки покликані забезпечити не лише духовне виховання, але й можливості реалізації фізіологічних та побутових потреб. Іншими словами, ментальним підґрунтям кооперативного ПД є усвідомлення того, що стосунки батьків і дітей полягають у заснованих на особистих почуттях та емоціях (16% міжконцептних кореляцій) соціалізації (24%) та вихованні (40%) у етноспецифічних цінностях і традиціях (19%). Значущими для кооперативного ПД є суспільні конвенції і цінності – охайність у побуті, зовнішньому вигляді, справедливий розподіл обов'язків, планування діяльності. Батьківська любов постає запорукою сімейної згуртованості. Старання є запорукою успіху, успіх дитини спричинює гордість батьків. Справа, у якій бере участь дитина (навчання, святкування), повинна бути творчою, приносити задоволення. Важливе для особистісного розвитку щире й відповідальне спілкування – обговорення з друзями та батьками інтересів (наприклад, мистецтва, літератури, спорту) або почуттів.

Таким чином, експлікувавши методикою когнітивного картування соціальної внутрішньогрупової мережі структуру мислення осіб спорідненої сімейної групи на базі продукованих ними текстів, ми спробували виявити в структурах мислення спільні елементи – концепти-автохтони, що інтегрують кооперативний тип ПД. Логіко-семантичний аналіз висловлень у дискурсивному контексті дозволив виокремити різнотипні міжконцептні кореляції, що уможливили розуміння релевантних пресупозиційних елементів у національній свідомості. Перспективним у даному ракурсі досліджень видається когнітивне картування різних типів дискурсивних практик, їх міжкультурне та діахронічне зіставлення.

Список літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 288 с.
2. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В.Арнольд. – 2-е изд. – М. : Книжный дом „ЛИБРИКОМ”, 2010. – 448 с.
3. Вдовиченко А. В. Расставание с „языком” : Критическая ретроспектива лингвистического знания : [монография] / В. А. Вдовиченко. – М. : Изд-во Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного университета, 2008. – 512 с.
4. Єсипенко Н. Г. Вербальний профіль і концептуальна структура англосаксонських культурних концептів: когнітивно-квантитативний підхід : [монографія] / Н.Г. Єсипенко. – Чернівці : Золоті литаври, 2012. – 319 с.
5. Левицкий В.В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Изд. 2-е, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
6. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : [монографія] / І. М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім „Родовід”, 2013. – 404 с.
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія] / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
8. Чернейко Л. О. Металингвистика : хаос и порядок / Л. О. Чернейко // Вестник Московского университета. Сер. 9. : Филология. – 2001. – № 5. – С. 39–52.